

ANDREAS TIETZE'NİN TARİHİ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATI'NDE KIBRIS AĞZI VERİLERİ*

Emine YILMAZ**

Öz: *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin ilk dört cildi 2015-2016 yılları arasında TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) tarafından Prof. Dr. Semih Tezcan editörlüğünde yayımlanmıştır. Semih Tezcan'ın 2017'deki vefatından sonra sözlük, 2019'da, Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde 10 cilt olarak yayımlanmıştır.*

TÜBA'nın sözlüğün formatında değişikliğe gidilmesi kararı almasının ardından sözlük yedi cilt ve bir dizin olarak yeniden tasarlanmıştır. Ayrıca editörler olarak Nisan 2019'da Viyana'da gerçekleştirdiğimiz tanıtım toplantısında, sözlüğün eski yayın ekibinde bulunan Sena Doğan'dan almış olduğumuz, Tietze sözlüğüne ait 6478 adet yeni fiş de sözlüğe eklenmiştir. Böylece Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin, son biçimiyle yedi cilt ve bir dizinden oluşan, 4.215 sayfa, 41.981 madde başı ve 71.318 örnek cümle içeren, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci TÜBA baskısı 2021'de okuyucuyla buluşmuştur.

Bu yazıda Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde yer alan Kıbrıs Türk ağzına ait veriler değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: *Andreas Tietze Sözlüğü, Kıbrıs Türk ağzı, dil ilişkileri, kod kopyalama
Cyprus Turkish Dialect Data in Andreas Tietze's Historical and
Etymological Turkish Dictionary*

Abstract: *The first four volumes of the Historical and Etymological Turkey Turkish Lugati were published by TÜBA (Turkish Academy of Sciences) between 2015-2016 under the editorship of Prof. Dr. Semih Tezcan. After Semih Tezcan's death in 2017, the dictionary was published in 2019 published in 10 volumes under the editorship of Prof. Dr. Emine Yılmaz and Prof. Dr. Nurettin Demir.*

After TÜBA's decision to change the format of the dictionary, the dictionary was redesigned as seven volumes and an index. In addition, at the introductory meeting we held in Vienna in April 2019 as editors, 6478 new receipts from the Tietze dictionary were added to the dictionary, which we received from Sena Doğan, the former editorial team of the dictionary. Thus, the second, expanded and revised TÜBA edition of the Historical and Etymological Turkey Turkish Lugati, consisting of seven volumes and an index in its final form, with 4,215 pages, 41,981 headlines and 71,318 sample sentences, was presented to the reader in 2021. In this article, the data of the Cypriot Turkish dialect in the Historical and Etymological Turkey Turkish Lugati will be evaluated.

Keywords: *Andreas Tietze's Dictionary, Cyprus Turkish dialect, language contact, code copying*

1. TÜBA-Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati

Andreas Tietze'nin neredeyse 20. yüzyıl boyunca toplamış olduğu tarihsel Türkiye Türkçesi söz varlığının basım hakları, 2015 yılında yapılmış bir anlaşmayla Türkiye Bilimler Akademisine (= TÜBA) devredilmiştir. TÜBA, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye*

* Bu yazı TÜBİTAK 1002-Hızlı Destek Programı kapsamındaki 121K713 numaralı *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati ve Türkçe Sözcük Varlığı* adlı projeden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. E-posta: eminey@hacettepe.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3399-3059

Makalenin Geliş Tarihi: 02.06.2023 - Makalenin Kabul Tarihi: 20.09.2023

DOI: turkbilgi.1409463

Türkçesi Lugati Projesi kapsamında, sözlüğün ilk dört cildini 2016 yılında Prof. Dr. Semih Tezcan editörlüğünde yayımlamıştır.

Tezcan'ın 2017'deki vefatından sonra kalan 6 cilt Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde 2020 yılında yayımlanmıştır. Ancak Nisan 2019'da Viyana'da gerçekleştirdiğimiz tanıtım toplantısında, sözlüğün eski yayın ekibinde bulunan Sena Doğan'dan almış olduğumuz, Tietze sözlüğüne ait 6478 adet yeni fişin sözlüğe eklenmesi ve formatta da değişikliğe gidilmesi nedeniyle birinci baskı dağıtılmadan ikinci baskıya geçilmiştir. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin, son biçimiyle yedi cilt, bir *Dizin*'den oluşan, 4.215 sayfa, 41.981 madde başı ve 71.318 örnek cümle içeren, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci TÜBA baskısı 2021'de okuyucuyla buluşmuştur.

2. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin Kaynakları

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde kelimeler, tamlamalar, deyimler, kalıp ifadeler, atasözleri gibi sözlük birim olabilecek ögeler yer alır. Bu malzeme, Anadolu'da üretilen ilk yazılı metinlerden itibaren, yani 13. yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar uzanan zaman diliminde yazılmış eserlerden seçilmiştir. Bu eserler, Eski, Orta ve Yeni Osmanlı Türkçesi metinler; Ermeni ve Yunan harfleriyle yayımlanmış Türkçe metinler; Yeni Türk alfabesine geçiş dönemi metinleri (1928-1950); 1950-2002 dönemi metinleri (edebi metinler, ağız derlemeleri); tarihsel, etimolojik sözlükler, ağız sözlükleri, alıntı sözlükleri ve gazetelerden oluşmaktadır. Hatta 2002 yılında yazılmış bazı romanlar bile taranmıştır: Murat Uyrukulak (2002), *Tol, Bir İntikam Romanı*.

3. Kıbrıs Ağız Araştırmalarına Kısa Bir Bakış

Bilindiği gibi Kıbrıs'ın 1571 tarihinde Osmanlılar tarafından fethinden sonra adada yaşayan Rumlar ve adaya yerleştirilen Türkler arasında diğer alanlarda olduğu gibi dil alanında da yoğun bir etkileşim olmuştur. Dil etkileşimi bütün gramer kategorilerinde gerçekleşmiş olmakla birlikte bu çalışmada sadece söz varlığı etkileşimi ele alınmıştır. Kopyalamalar karşılıklı olmakla birlikte, Rumca daha prestijli ve baskın dil konumunda olduğu için Rumcadan Türkçeye daha fazla sözcük kopyalanmıştır. 1960 yılı verilerine göre, Kıbrıslı Türklerin %38'inin Rumca, Rumlarınsa sadece %1'inin Türkçe konuştuğu (An, 1999, s. 33) dikkate alınırsa bunun doğal bir sonuç olduğu anlaşılır. 1974'ten sonra ise Türkler Kuzey Kıbrıs'ta yoğunlaştığı ve Rumcayla temas azaldığı için Rumca kopyalar genç konuşurlar tarafından unutulmaya başlamış, bunların yerini standart Türkiye Türkçesi sözcükler almaya başlamıştır.

Kıbrıs ağızı ve bu ağzın kökeniyle ilgili ilk akademik yayın Hasan Eren'in 1963 yılındaki "Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili" adlı makalesidir. Eren 1959 yılında adada yapmış olduğu üç aylık bir araştırma gezisi sırasında topladığı beş bin sözcüğe dayanarak Kıbrıs ağızıyla Anadolu ağızlarını karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaya göre Kıbrıs ağızındaki ilk katman Konya civarından, sonraki katmanlar da Antalya, Mersin, Alanya civarından adaya göç edenlere aittir.

Zeki Ekin'in derlediği Kıbrıs ağızındaki Rumca 200 kopya bir liste halinde internette yayınlanmışsa da artık erişime açık değildir. Argunşah, 2009, s. 34'te yer alan erişim 2000 tarihlidir. Ekin'in listesine yaptığı eklemeye 326 sözcüklük bir veritabanı oluşturan Rıdvan Öztürk 1974'ten sonra artık bu Rumca sözcüklerin gençler tarafından kısmen unutulduğu tespitini yapmıştır. Öztürk, Türkiye Türkçesinde tespit edilen 347 Rumca sözcüğe göre Kıbrıs ağızından belirlenen kopya sözcüklerin yaygınlık kazanmamış dar bölge kelimeleri olduğu sonucuna varmıştır. Bu dar bölgelerin ölçünlü

dille ilişkisinin artması sonucu Rumca kopyalar unutulmaya başlamıştır (Öztürk, 2009, s. 166-7).

4. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Ağız Verileri

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Anadolu ağızları, Rumeli ağızları ayırımının dışında bir ağız ayrımı yapılmamıştır. Ağız verilerinin hangi köy, kasaba, şehirden alındığı belli değildir. Ancak sözlükte, *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan pek çok veri de yer almaktadır. Örneğin:

Anadolu ağızları: *aboşkevaris* 'çevreyi toplayıp düzeltme' <Yun. *αποσκευαρίζω* (apoşkevarizō) ay.

Anadolu ağızları: *absimisa* 'ateş böceği' <Yun. *αψιμυτζα* (apsimıtza) a.m.

Rumeli ağızları: *biçim* 'belki' <*belkim*

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Kıbrıs etiketiyle verilmiş sadece dokuz sözcük bulunmaktadır. Bunların da çoğu yemek kültürüyle ilişkilidir. İki şehir adıdır.

Bu veriler Orhan Kabataş'ın *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* ve Rıdvan Öztürk'ün "Kıbrıs Ağızlarının Kelime Hazinesindeki Değişmeler" adlı makalesindeki "unutulmakta olan sözcükler" listesiyle de karşılaştırılarak verilmiştir.

4.1. bafa

Tietze: *Bafa* 'Kıbrıs Rum Kesimi'nde bir şehrin adı' <Yun. *Páfos*

Kabataş: *bafidi* 'Bafı' <Rum. *παφίτι*. ※ 'Öyle Bafı oldum deyincam da Bafıdi olaman. Sen şehir efendisi.'

4.2. bendo

Tietze: *bendo* 'beşibirlik' *Derleme Sözlüğü* 627 (Limasol) <Grekçe *pentólira* '5 drahmalık sikke,' Ch. Tzitzilis 1987g no. 401; krş. Ar. *binū* '20 franklık altın sikke' H. Wehr, 1958, s. 67.

Kabataş: *bendo* 'kadınların boyunlarına astığı Osmanlı altını' <Rum./Yun. *benthos* 'kolda) yas bandı' Baf kazasına bağlı Susuz, Fasula, Aydın ve Kalkanlı köylerinde söz kesiminden sonra oğlan kıza bendo (beşibirlik) vermezse söz geçersiz sayılabilirdi. ※ 'Bu bendo ne' dedi. 'Bu bendo şindi' dedi, 'Hadmanın boğazında sallanır' dedi.

4.3. buma

Tietze: *buma* 'üzüm küfesinin kapağı; tahtadan yemek taşı' *Derleme Sözlüğü* 791 <Yun. *pōma/pūma* 'kapak, yuvarlak yassı taş' Ch. Tzitzilis, 1987g no 446.

Kabataş: *buma* 'üzüm küfesinin kapağı; tahtadan yapılmış yemek taşı' <Rum. *buma* (Tzitzilis, 1987, s. 446) <Yun. *pōma/ puma* 'kapak, yuvarlak yassı taş' (Tietze, 2002/1, s. 394).

4.4. bunburiya

Tietze: *bunburiya*, *bumburiya* 'kelebek' *Derleme Sözlüğü* 791 <Yun. (diyal.) *bombulia* '(çoğul) bir cins arı' N.P. Andriotis, 1974 s. 180.

Kabataş: *bumburiya* 'iri kelebek, ışığın etrafında dolaşan pervaneler' <Rum. *bumburia*

Öztürk, 2009, s. 169: *bumburiya* 'uğur böceği, kelebek'

4.5. *çerçelli*

Tietze: *çerçelli* ‘bir çeşit hamur tatlısı’ *Derleme Sözlüğü* 1144 (Çatoz, Mağusa) <Yun. (diyal.) *kerkelli* a.m. (Ch. Tzitzilis, 1987g no. 272)

Kabataş: *çerçelli* ‘bir çeşit hamur tatlısı (Çat., Mağusa, *Derleme Sözlüğü* 1144)’ <Rum. *çerçeludkia* <Yun. *kerkelli* <Orta Yun. *krikellin* <Eski Yun. *krikellion* (Tzitzilis, 1987, s. 272).

~ *çörçöludya/çorçolikya/çörcöllikya* ‘pekmez içine atılan hamur parçalarından yapılan bir tür tatlı’ <Rum. *çerçeludkia* <Yun. *kerkelli* <Orta Yun. *krikellin* <Eski Yun. *krikellion* (Tzitzilis, 1987, s. 272). ※ *Zaten tatlı diye yediği, anasının ara sıra pekmezde pişirdiği hamur çörcöllikya ya da lokma idi*

4.6. *gunna*

Tietze: *gunna* ‘iç, tane, çekirdek (fıstık, badem, bakla hakkında)’ *Derleme Sözlüğü* 2196 (Limasol) <Yun. *kúnna* a.m. Ch. Tzitzilis, 1987g no. 253 ※ *Şu fıstıkların gunnaları küçük.*

Öztürk, 2009, s. 171: *gunna* ‘fıstık içi, herhangi bir sebzenin içi’ unutulmakta olan kelime listesinden

Kabataş: *gunna* ‘fıstık içi (Limasol, *Derleme Sözlüğü*, 2196); hellim konulan kap; tavuğun göğsü’ <Rum. *gunna* (~ Latince *cunus*) (Tzitzilis, 1987, s. 253)

4.7. *kumandarya*

Tietze: *kumandarya* ‘Kıbrıs şarabı’ <Yun. *kumendaría* a.m. G. Meyer, 1893, s. 56. ※ *Bir de dolabın kanadın açtım, ne bakayım? Kuş sütünden gayrisi mevcut: Âlâ Kıbrıs kumandaryası mı dersin, Sakız mastikası mı dersin...* (E. Misailidis, 1986, s. 56).

Kabataş: *gumandarya/kumandarga* ‘Kıbrıs’a özgü bir tür tatlı şarap’ <Rum. *kumandarga, kumandaria* <Fransızca ‘vin de commendarie’ <Latince *commendaria* ‘yönetim yeri’ ※ *Elimde bir kabak şarap. Ev yapımı. Kırmızı. Ballı. Kumandarga tatlı.*

4.8. *lefkoşe*

Tietze: *Lefkoşe/Levkôşe/Lefkoşa* ‘Kıbrıs’taki şehir’ <Yun. *Lefkosia* a.m. ※ *Ol mahalden Levkôşe nâm kal ‘a-ı metîn ve hışn-ı haşîn kurbında konub...* (Selânikî 1989 I, 78).

4.9. *parikoz*

Tietze: *parikoz* ‘Kıbrıs’ta ayrı bir grup raiyyet ki bunlar beylerine (sipahilerine) bazı hizmetler ve vergilerle mükelleftir’ Ö.L. Barkan 1943 [980/1572] s. 348.

Örneklere de görüldüğü gibi Tietze’nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*’nde *Kıbrıs* etiketiyle verilmiş olan kelimelerin bir bölümü *Derleme Sözlüğü*’nde bulunmaz. *Derleme Sözlüğü*’ndeki kelimelerse *Kıbrıs* etiketiyle verilmiştir. Zaten literatürde de *Kıbrıs* ağzı ve Türkiye Türkçesindeki Rumca kelimelerin farklı olduğu belirlemesi yapılmıştı. Tietze sözlüğündeki örnekler de bunu doğrulamaktadır.

Kaynakça

- An, A. (1999). Kıbrıs’ta yaşayan iki ana etnik-ulusal toplum arasında kültürel etkileşim, *Kıbrıs Türk Kültürüne Yazılar* içinde (s. 27-36). Lefkoşa: Kivılcım Yay.
- Andriotis, N. P. (1974). Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch–historische Klasse. Schriften der Balkan-kommission, linguistische Abteilung XXII. Wien.

- Argunşah, M. (2009). Kıbrıs Ağzıyla ilgili yayımlanmış çalışmalara eleştirel bir bakış. R. Öztürk (Haz.), *Kıbrıs Konuşuyor. Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler* içinde (s. 63-74). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI'ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. Birinci cilt: Kanunlar*. İstanbul.
- Eren, H. (1964). Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili. X. *Türk Dil Kurultayında okunan bildiriler* 1963. 37-50. Ankara: TDK.
- Kabataş, O. (2009). *Kıbrıs Türkçesinin etimolojik sözlüğü*. Lefkoşa/İstanbul: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
- Meyer, G. (1893). *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe CXXVIII*. Wien.
- Misailidis, E. (1986). *Robert Anhegger-Vedat Günyol: Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i dünya ve Cefakâr-u Cefakeş)*. İstanbul.
- Öztürk, R. (2009). Kıbrıs Ağzının kelime hazinesindeki değişimler". Rıdvan Öztürk (Haz.), *Kıbrıs Konuşuyor. Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler* içinde (s. 161-174). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Selânikî = Selânikî Muştafâ Efendi (1281). *Târîh-i Selânikî Muştafâ Efendi*. İstanbul.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati I-VIII. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. Baskı*. Ankara: TÜBA.
- Tzitzilis, Christos (1987). *Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte). Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung* 33. Wien.
- Wehr, Hans (1958 [1949]). *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*. 3. unveränderte Auflage. Leipzig.

